



Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Een 'toevalsvondst' aan het 'Spaans Tolhuis' van het
Plassendale Sluizencomplex in Oudenburg (W.-VI.)

Eindverslag van een toevalsvondst

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

VANHOUTTE S. 2017: *Een toevalsvondst aan het ‘Spaans Tolhuis’ van het Plassendale Sluizencomplex in Oudenburg (W.-VI.). Eindverslag van een toevalsvondst.*, Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed 77, Brussel.

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER
Sonja Vanblaere

OMSLAGILLUSTRATIE
Zicht op het vrijgekomen deel van de N-Z muur aan het ‘Spaans Tolhuis’.
© agentschap Onroerend Erfgoed

agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroerenderfgoed.be
www.onroerenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Open Data Licentie Vlaanderen v. 1.2.
This work is licensed under the Free Open Data Licence Flanders v. 1.2.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ISSN 1371-4678





EEN 'TOEVALSVONDST' AAN HET
'SPAANS TOLHUIS' VAN HET
PLASSENDALE SLUIZENCOMPLEX IN
OUDENBURG (W.-VL.)

Eindverslag van een toevalsvondst



SOFIE VANHOUTTE

INHOUD

1	ADMINISTRATIEVE FICHE VAN HET PROJECT	5
2	INLEIDING.....	6
2.1	<i>ALGEMENE VONDSTCONTEXT</i>	6
2.2	<i>VRAAGSTELLING</i>	6
3	HET ONDERZOEK.....	7
3.1	<i>LOCATIE VAN DE TOEVALSVONDST</i>	7
3.2	<i>ONDERZOEKSSTRATEGIE</i>	11
3.3	<i>BESCHRIJVING VAN DE STRUCTUREN</i>	11
3.4	<i>INTERPRETATIE</i>	15
4	CONCLUSIE.....	20
5	BIBLIOGRAFIE.....	21
6	FOTOLIJST.....	21



1 ADMINISTRATIEVE FICHE VAN HET PROJECT

Uitvoerder	agentschap Onroerend Erfgoed
Archeoloog	Sofie Vanhoutte (OE/ERK/Archeoloog/1999/99999)
Toevalsvondst- en dossiernummer	Toevalsvondst ID 171; Dossier 174 (https://id.erfgoed.net/dossiers/174)
Projectcode	2017I161
Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, plaats)	West-Vlaanderen–Oudenburg–Vaartdijk-Zuid 12
Kadasterperceel (gemeente, afdeling, sectie, perceelnummer(s))	Oudenburg – 1 ^e Afd – Sectie B – perceel 0178K, 0178M
Coördinaten Lambert72	‘bounding box’ coördinaten : Pt1 : x:54715.69 y:211924.28 Pt2 : x:54723.95 y:211935.26
Begin- en einddatum van uitvoering van het onderzoek	23/06/2017
Relaties	De toevalsvondst situeert zich op het perceel van en naast een beschermd monument, gekend als het ‘Spaans Tolhuis’ (https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/12351), dat zich binnen het beschermde dorpsgezicht van het Plassendale Sluizencomplex bevindt (https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/301861)
Trefwoorden	West-Vlaanderen – Oudenburg – Plassendale – Sluizencomplex – Spaans Tolhuis – Gebouwen en structuren – Nieuwe Tijd – Nieuwste Tijd – Toevalsvondst
Administratief toezicht	agentschap Onroerend Erfgoed (https://id.erfgoed.net/dossiers/174) toevalsvondst ID 171

Rapportage

Sofie Vanhoutte (OE)

Met bijzondere dank aan dhr. Peter Velle voor de toestemming tot het gebruik van alle verzamelde gegevens, incl. het kaartmateriaal, uit zijn onderzoek naar de site in functie van de opmaak van het beheersplan voor het ‘Spaans Tolhuis’.

Opmetingen en aanmaak kaartmateriaal

Johan Van Laecke (OE)

Layout grondplan Fig. 9

Sylvia Mazereel (OE)

Fotografie

Sofie Vanhoutte (OE)

////////////////////////////////////

2 INLEIDING

2.1 ALGEMENE VONDSTCONTEX

De nieuwe eigenaar van het reeds jaren leegstaande pand aan de Vaardijk-Zuid nr. 12 in Oudenburg, dhr. Peter Velle, heeft het plan opgevat dit huisje te restaureren en te herbestemmen als fietscafé met aansluitende faciliteiten. De voorbereidingen voor de renovatie van het pand zijn recentelijk gestart. Bij het verwijderen van de begroeiing – het terrein rond de woning was na het overlijden van de laatste bewoner in 2002 volledig overwoekerd geraakt – en tijdens het graven van een kleine sleuf voor rioleringswerken kwamen enkele gebouwresten aan het licht. Deze bevinden zich net ten westen en net ten zuiden van het bestaande pand. Hierop besloot de gemeentelijk archeoloog van de stad Oudenburg, Wouter Dhaeze, deze vondst op woensdag 21 juni 2017 te melden bij het agentschap Onroerend Erfgoed. Onduidelijkheid omtrent de aard van de aangetroffen restanten noopte tot een plaatsbezoek door ondergetekende. Bij dit terreinbezoek op vrijdag 23 juni 2017 werd, mede omwille van het beschermde statuut van de site, besloten meteen over te gaan tot de registratie van de vrijgekomen gebouwresten.



Fig. 1: Afbakening beschermd dorpsgezicht Plassendale 'Vaardijk Zuid/Vaardijk Noord – sluizencomplex en omgeving', zoals opgenomen in beschermingsbesluit M.B. 11/02/1997. Met aanduiding van de locatie van het Spaans Tolhuis.

2.2 VRAAGSTELLING

In dit rapport worden de aangetroffen gebouwresten besproken. De gestelde vragen hierbij zijn:

- Wat is de aard van de hier aangetroffen gebouwresten?

- Wat is de relatie van de aangesneden structuren onderling en wat is hun relatie ten opzichte van het bestaande gebouw en het ruimere gebouwencomplex van het Sluizencomplex van Plassendale?
- Hoe kunnen deze restanten ingepast worden in de bestaande kennis van deze site?
- Zijn er elementen die bijdragen tot de datering van de aangetroffen restanten?

3 HET ONDERZOEK

3.1 LOCATIE VAN DE TOEVALSVONDST

Het bestaande pand waarbij de toevalsvondst zich situeert, bevindt zich aan de Vaartdijk-Zuid 12 te Oudenburg. De vastgestelde gebouwrestanten situeren zich net ten westen en net ten zuiden van dit huis. Ten westen van de woning gaat het om het braakliggend perceel Oudenburg Afd. 1 Sectie B 178M; de restanten net ten zuiden van de woning liggen op perceel B 178K, waarop ook woning nr. 10 zich bevindt (eigendom van dezelfde eigenaar maar nog verhuurd en bewoond). Op de bodemkaart staat deze zone ingekleurd als OB, bebouwde zone.

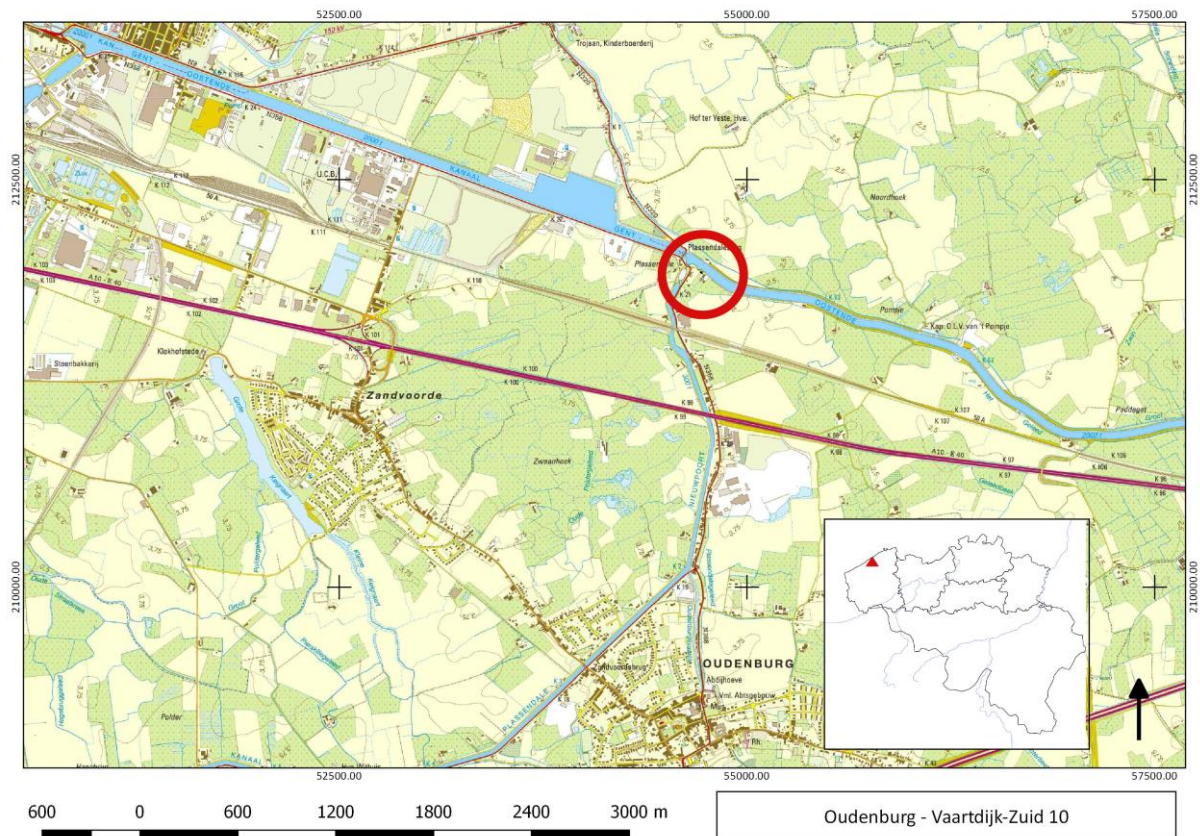


Fig. 2: Topografische kaart met aanduiding van de locatie van de toevalsvondst (@ AGIV). Schaal 1:25000.

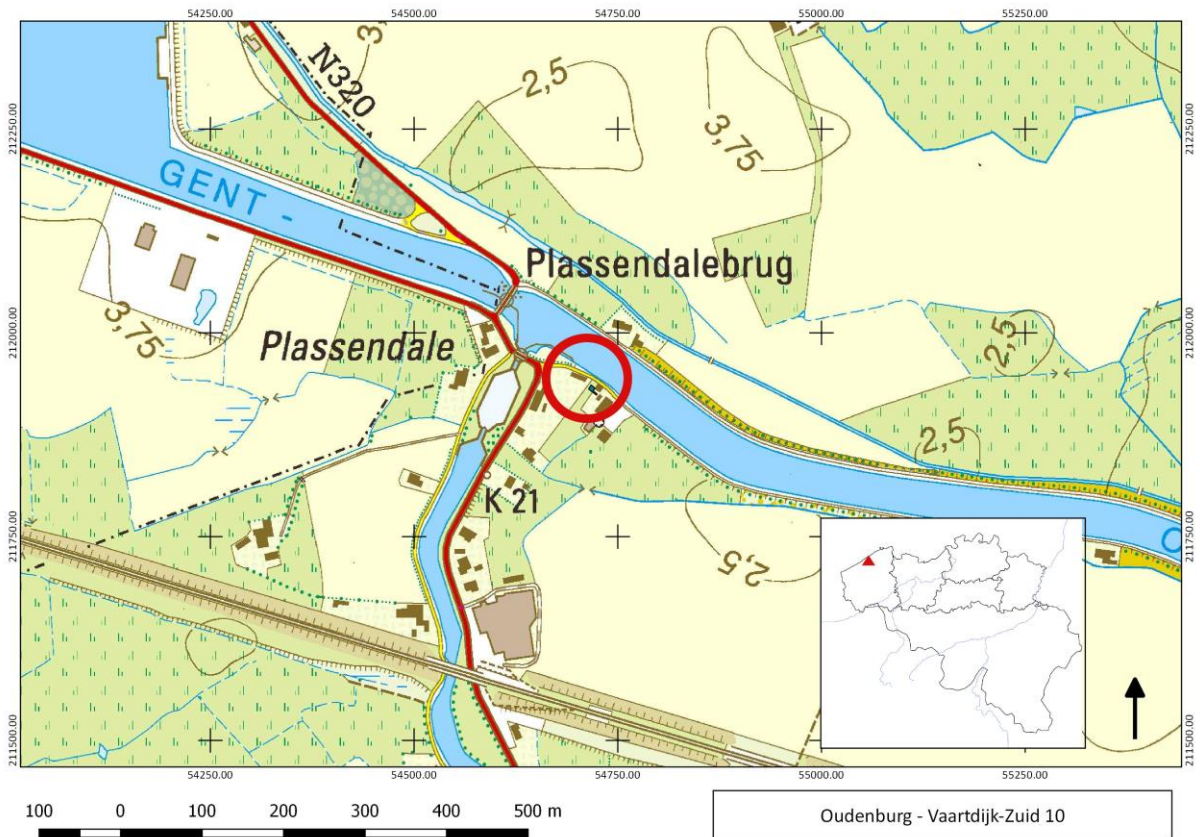


Fig. 3: Topografische kaart met aanduiding van de locatie van de toevalsvondst (@ AGIV). Schaal 1:5000.



Fig. 4: Situering van de zone van de toevalsvondst op de kleuren-orthofoto (@ AGIV). Schaal 1:5000.

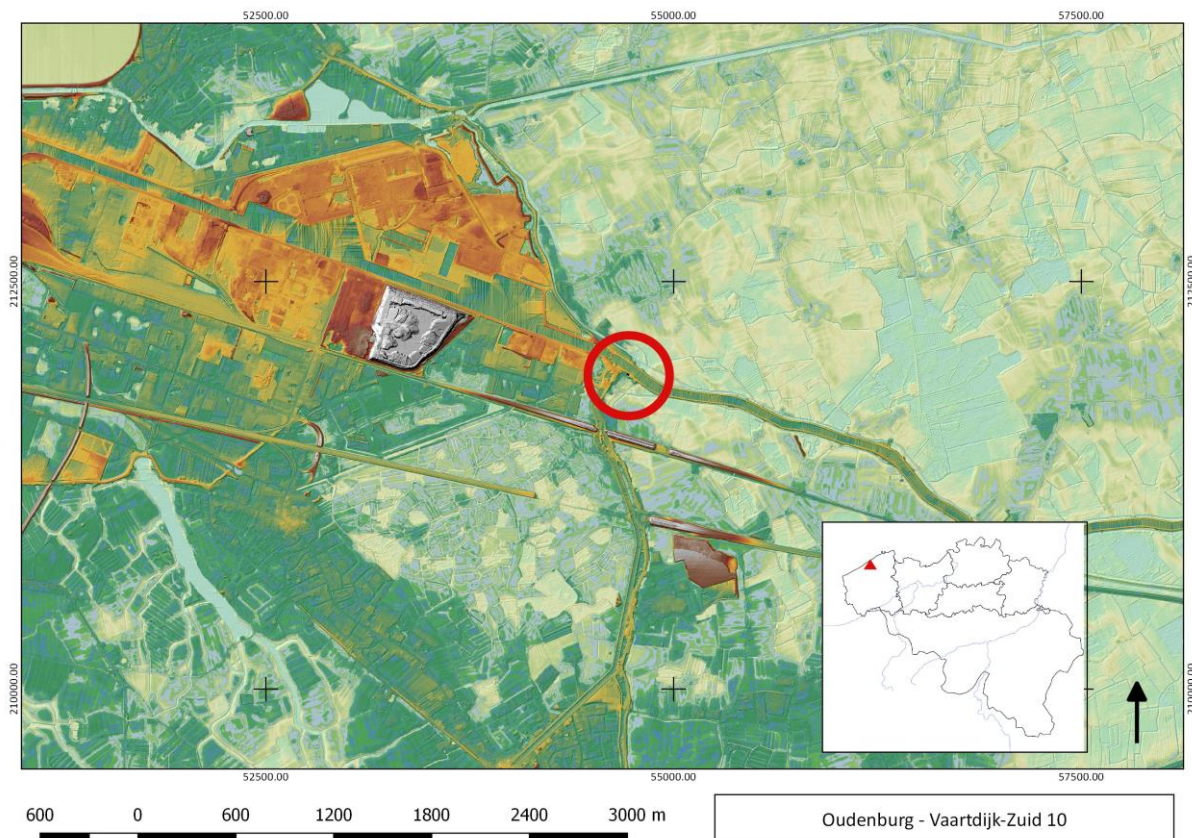


Fig. 5: Situering van de zone van de toevalsvondst op het digitaal hoogtemodel (@AGIV). Schaal 1:25000.

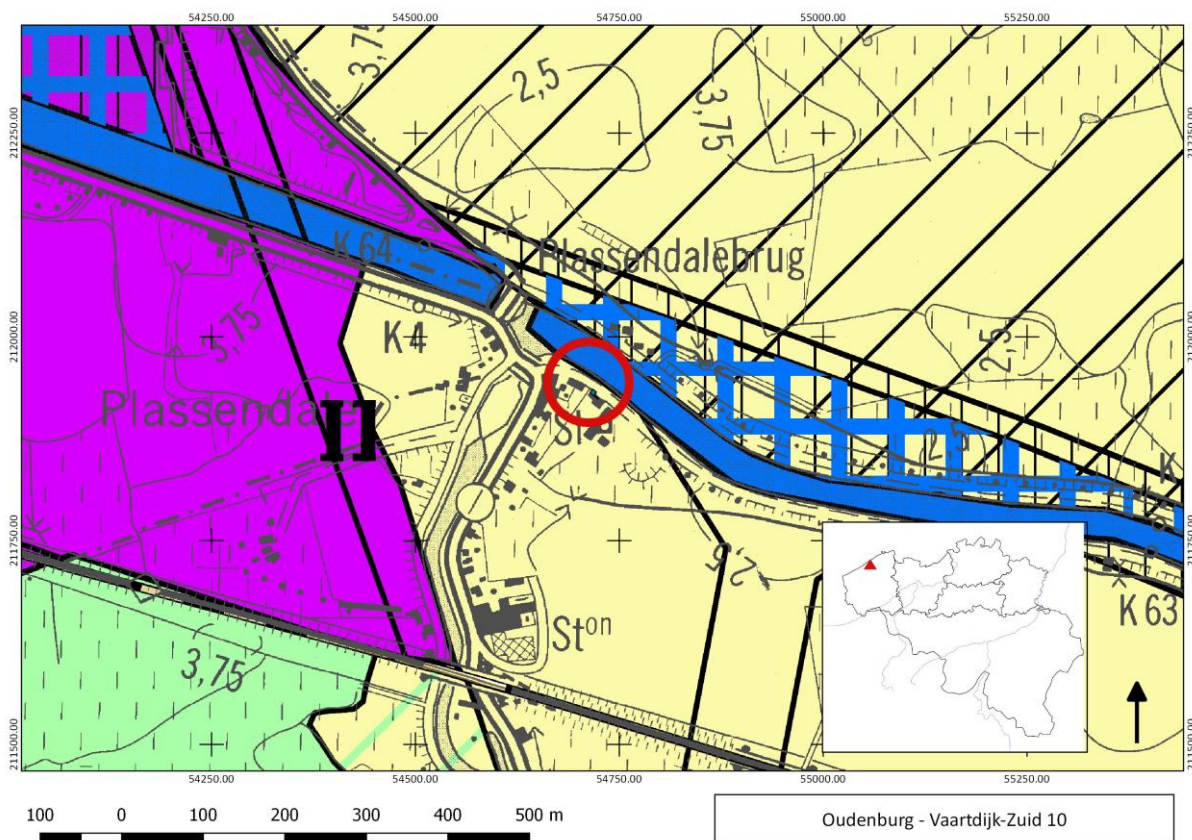


Fig. 6: Situering van de zone op een uittreksel van het gewestplan Oostende-Middenkust (© AGIV). Schaal 1:5000. De toevalsvondst bevindt zich in agrarisch gebied, buiten de kanaaluitbreidingszone.



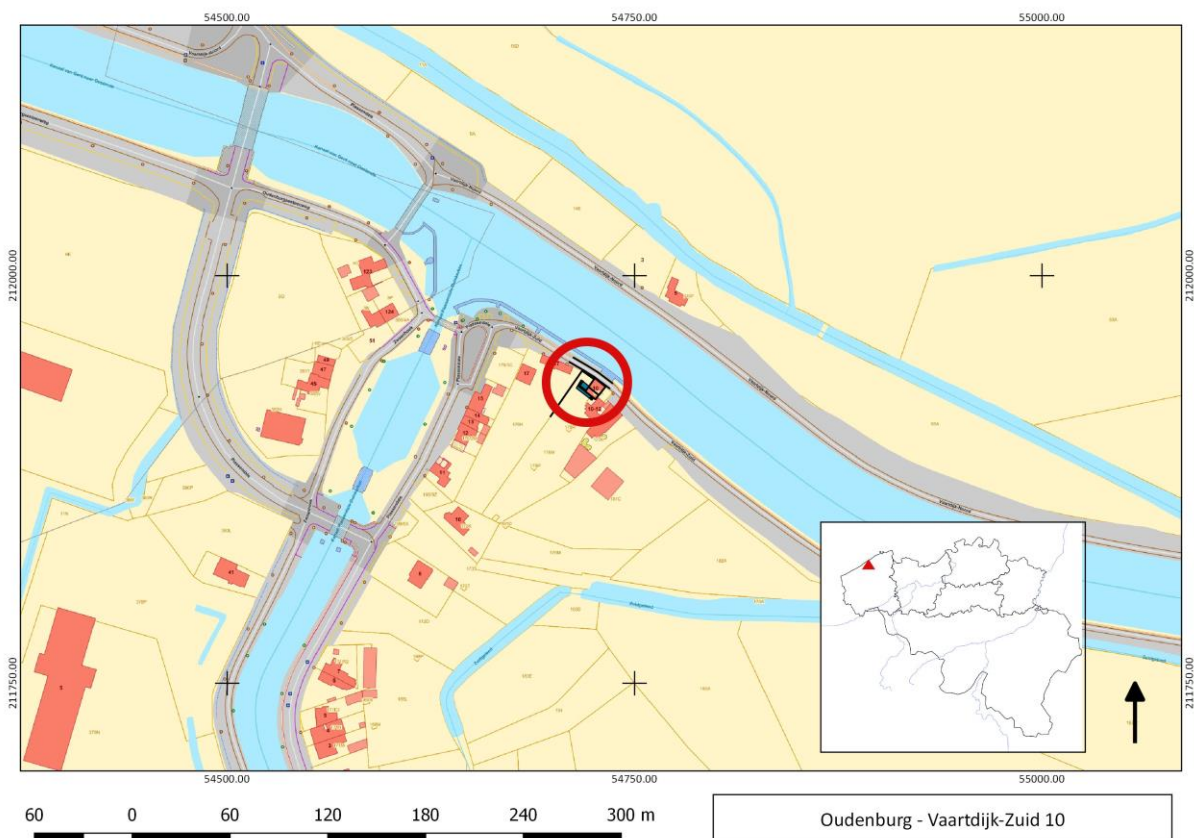


Fig. 7: Kadasterplan (GRB) met situering van de toevalsvondst (@AGIV). Schaal 1:2500.

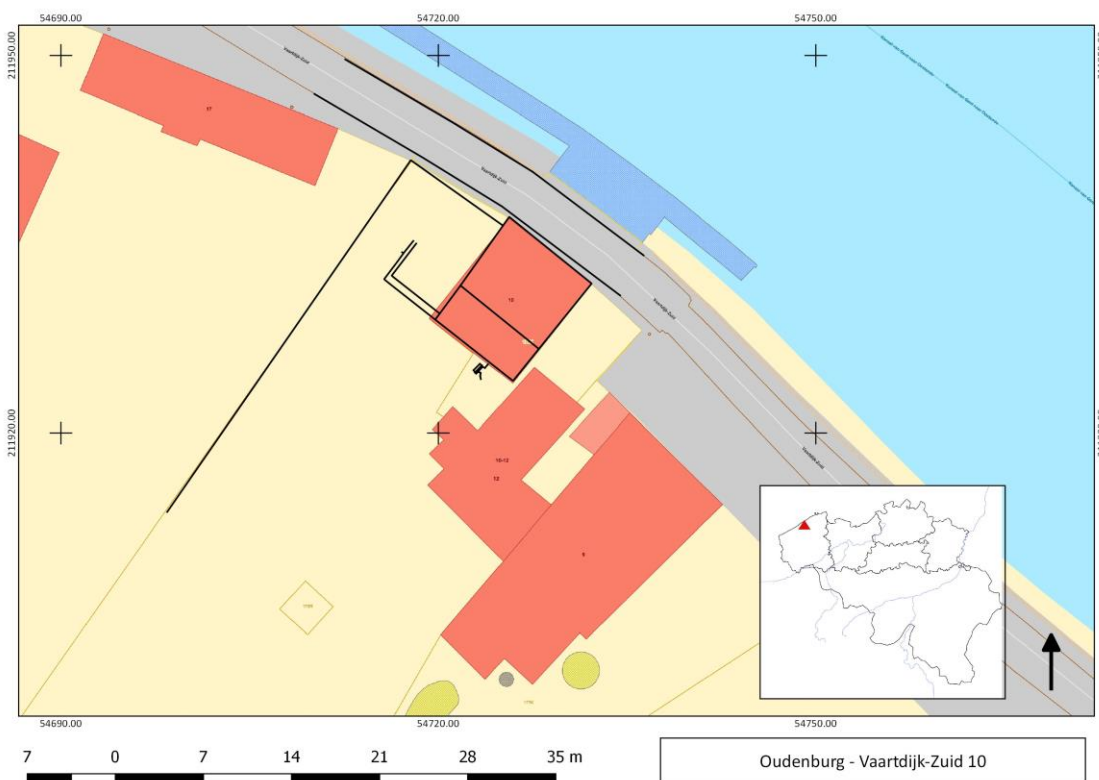


Fig. 8: Kadasterplan (GRB) met situering van de toevalsvondst. Detail schaal 1:500, met projectie van de aangetroffen bouwrestanten.

3.2 ONDERZOEKSSTRATEGIE

De tijdens de opruimings- en graafwerken aangetroffen muurrestanten ten westen van het bestaande gebouw werden in beperkte mate manueel verder vrijgemaakt en opgekuist. De zichtbare sporen werden gefotografeerd en digitaal en gegeorefereerd opgemeten. Het inmeten gebeurde met een Robotic Total Station (RTS) en GPS-RTK toestel in Lambert 72. De hoogtes werden geregistreerd in T.A.W. (Tweede Algemene Waterpassing), met minimum GPS nauwkeurigheid.

3.3 BESCHRIJVING VAN DE STRUCTUREN

De toevallsvondst situeert zich ten westen van de westelijke gevel van de woning van nr. 12, alsook langs de zuidgevel. De gebouwresten kwamen aan het licht tijdens het verwijderen van begroeiing, alsook tijdens het graven van een sleuf voor rioleringen.

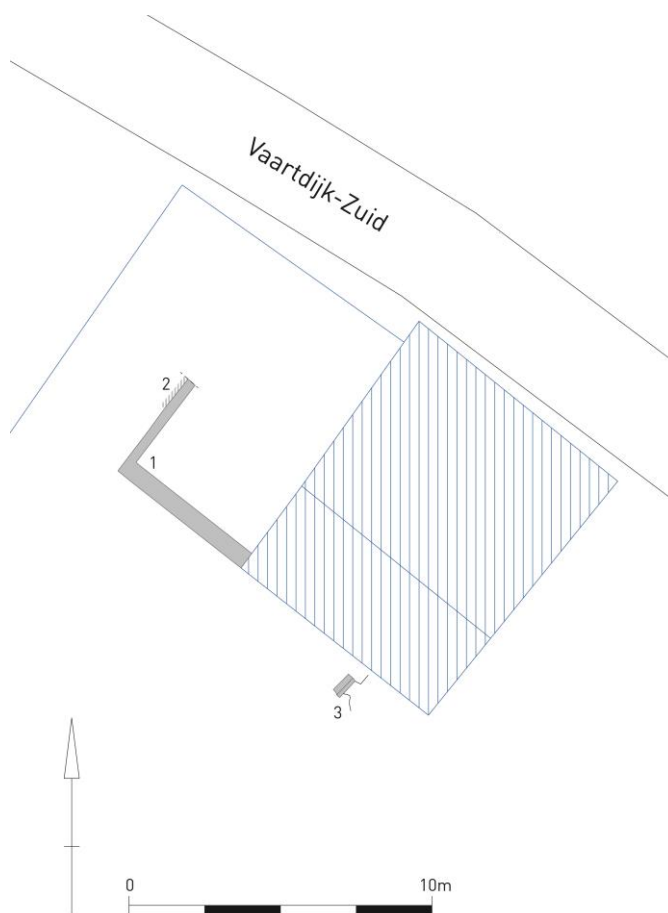


Fig. 9: Overzicht van de aangetroffen restanten aan Vaartdijk-Zuid nr. 12.

Ten westen van de woning betreft het de restant van een muur (1). Met een breedte van 65 cm vertrekt deze aan de zuidwestelijke hoek van de woning richting noordwesten, in het verlengde van de zuidgevel van het bestaande pand. Dit stuk muur was aan de hoek van de bestaande woning nog enkele tientallen cm zichtbaar bovengronds (tot een hoogte van 4.50 m T.A.W.).





Fig. 10: De 'opnieuw' vrijgekomen muurrestant, vertrekkende van de zuidwestelijke hoek van het bestaande pand. Zicht vanuit het zuiden.



Fig. 11: De 'opnieuw' vrijgekomen muurrestant. Zicht vanuit het westen.



Fig. 12: Een sleufje gemaakt ter voorbereiding van rioleringswerken legt de hoek met en het verdere verloop van het zuid-noord deel van de muur vrij. Zicht vanuit het zuidwesten.

Deze muur loopt 5.18 m naar het noordwesten. Daar maakt deze muur een rechte hoek richting noordoosten (richting Kanaal). Het is dit stuk muur dat vrijkwam tijdens het maken van de sleuf als voorbereiding voor de rioleringswerken. Dit NO-ZW stuk, in verband gebouwd met het ZO-NW muurdeel, heeft een breedte van 33,5 cm en kon gevolgd worden over een lengte van 3,82 m. Het bewaarde witte pleisterwerk aan de binnenzijde loopt door over de hoek heen. Waar de bakstenen volledig konden gemeten worden, hebben de gelig-rose en rode exemplaren van beide muren afmetingen van ca. 22 x 10 x 5 cm.





Fig. 13: Zicht op de vrijgekomen ZO-NW muurrestant die een hoek vormt met een NO-ZW stuk. Zicht vanuit westen.



Fig. 14: De hoek met het NO-ZW stuk muur. Zicht vanuit het zuidwesten.

Langs het noordelijke stuk (vanaf 1.24 m van de zichtbare noordkant) van NO-ZW muur kwam ook een rij 'kasseien' aan het licht (2), een verharding die zich westwaarts (buiten de sleuf) lijkt voort te zetten. Het is vermoedelijk de restant van een pad, een gekasseide stoep die waarschijnlijk in het verlengde lag van het trottoir dat te zien is op figuur 29. De diepte van 4,05 m T.A.W. van de kasseien geeft meteen het toenmalige loopoppervlak aan. Sindsdien is het terrein ruim een halve meter opgehoogd. Deze ophoging lijkt in één beweging gebeurd te zijn.





Fig. 15: De restant van de NO-ZW muur met langs de westzijde in het noordelijke deel de rand van het pad van kasseien. Zicht vanuit het zuiden.

Net ten zuiden van de zuidgevel van het bestaande pand kwam bij het verwijderen van de begroeiing een drempel (3) aan het licht die zich haaks op de zuidelijke gevel positioneert. De drempel, 0,72 m breed, is niet volledig bewaard en bestaat nu nog uit negen volledige (rode en gelig-rose) bakstenen, in hun lengte op de zijkant tegen elkaar gemetst met witte kalkmortel. De bakstenen meten ca. 21 (lengte) x ? (breedte) x 7 (dikte) cm. Vanaf de drempel vertrekt een, deels uitgebroken, mortelvloer. De drempel en vloer kunnen niet in verband worden gebracht met een aanbouw en moeten vermoedelijk gezien worden als erfverharding.



Fig. 16: De drempel, haaks gepositioneerd ten opzichte van de zuidgevel van het bestaande pand. Zicht vanuit het zuidoosten.



Fig. 17: Restant drempel. Vogelperspectief vanuit zuidoosten.



3.4 INTERPRETATIE

De bestaande woning Vaartdijk-Zuid 12 is gelegen aan de zuidelijke oever van het kanaal Brugge-Plassendale-Oostende. Het huis staat gekend als het zgn. Spaans Tolhuis, een afzonderlijk beschermd monument, binnen het beschermd dorpsgezicht van het Plassendale Sluizencomplex in Oudenburg.

Voor wat volgt, werd gebruik gemaakt van de, door dhr. Peter Velle verzamelde, informatie voor de opmaak van het beheersplan in functie van de herbestemming en renovatie van dit beschermd monument. Voor verdere uitweiding over de geschiedenis van de site en voor de nodige referenties verwijzen we naar dit beheersplan (Velle 2017). Hier wordt slechts ingegaan op de gebeurtenissen die van invloed zijn op de site van het Tolhuis.

Vanaf 1572 bouwden de Geuzen Oostende uit tot een bolwerk. Als reactie hierop richtte de Spaanse bezetter rond 1585 onder andere de ‘Sterckte van Plasschendaele’ op. Deze werd opgetrokken op de rechteroever van de overdracht Plassendale (die later werd opgeheven voor een nieuw traject meer naar het noordwesten op). De oorspronkelijke overdracht bevond zich net ten oosten van het Spaans Tolhuis maar werd later opgeheven en volledig gedempt. Het fort diende het hinterland en de scheepvaart te beschermen tegen uitvallen en rooftochten van opstandige Oostendenaren en Engelse soldaten.

Pas in 1647 werd het Plassendale fort op de linkeroever (westzijde) uitgebreid met lunetten en versterkingswerken. Het fort groeide uit tot een gehucht met niet alleen accommodatie voor het garnizoen, maar ook huizen voor de sluismeester en knechten, een brouwerij en bidplaats. In de tweede helft van de 17^{de} eeuw was voor het eerst sprake van een gebouw op de plaats van het tolhuis. Van 1667 tot 1671 werden twee huizen aan de overdracht gebruikt als *Corps de Garde* dat als ingangskomplex kan geïnterpreteerd worden. Eén van deze woningen was een herberg met de naam ‘Den Papegay’. Deze herberg staat opgenomen in de lijst van herbergen in het Brugse Vrije. In 1671 werd het fort op de linkeroever volledig vernieuwd. Op de plaats van het Spaans Tolhuis werd een L-vormig gebouwencomplex opgericht. Deze L-vorm kan vanaf dan in opeenvolgende kaarten herkend worden. Een uitzondering wordt gevormd door Fig. 19. Zou hier een vroegere situatie geschetst zijn?



Fig. 18: Detail uit een kaart van de vaart Brugge-Plassendale uit het laatste kwart van de 17^{de} eeuw (Gent, Rijksarchief, fonds kaarten en plannen, nr. 610). Gericht naar het zuiden. Op de plaats van het Spaans Tolhuis is een L-vormig gebouwencomplex zichtbaar. Ernaast bevindt zich een brouwerij met poort.

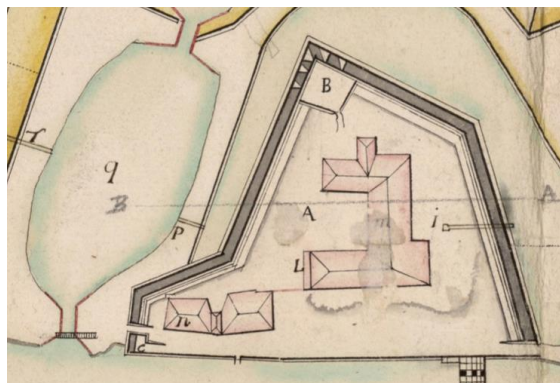


Fig. 19: Detail uit ‘Plan de Plassendall avec tous ces nouveaux projects’, 1694 (Archief Militaire kaarten in 1934 door de Nederlandse regering aan België overhandigd / Cartes militaires transmises en 1934 par le Gouvernement Néerlandais à la Belgique, Algemeen Rijksarchief Brussel, nr. 5610). Gericht naar het zuiden. De zone van het tolhuis bevindt zich in de noordoostelijke hoek (hier linksonder) bij een ingang, door een kanon bewaakt. Een

tweeledig gebouw met korte verbinding wordt aangeduid als 'Corps de Garde'.

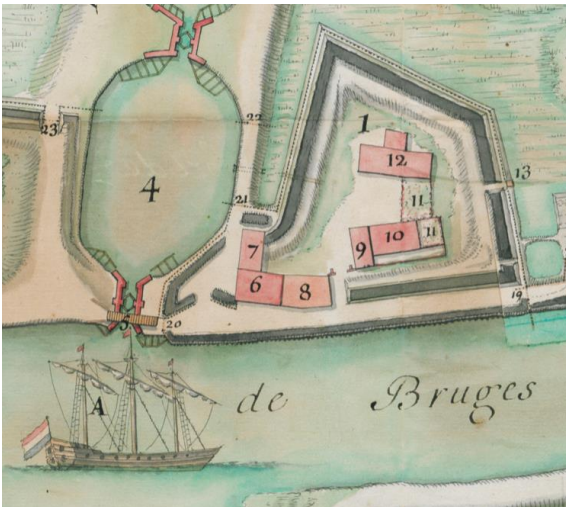


Fig. 20: Detail uit 'Plan du Fort de Plassendale', juli 1708 (Geschiedkundige dienst Frans leger (shd), Vincennes (F), Dépôt des fortifications, inventarisnummer 1 VM 233). Het gebouw op de plaats van het Tolhuis meet ongeveer 20 meter (kanaalzijde) op 15 meter. In de legende wordt gebouw 7 gespecificeerd als paardenstallen, 6 als huis van de sasmeester en 8 als een houten schuur met strodak. Gedeelte 9 was het kruitmagazijn.



Fig. 21: Detail uit figuratieve kaart met het kanaal van Brugge naar Oostende, gemaakt door Jean d'Herbe, 1727 (Brugge, Rijksarchief). Het Spaans Tolhuis wordt aangeduid als 'Herberghe Den pauw'.

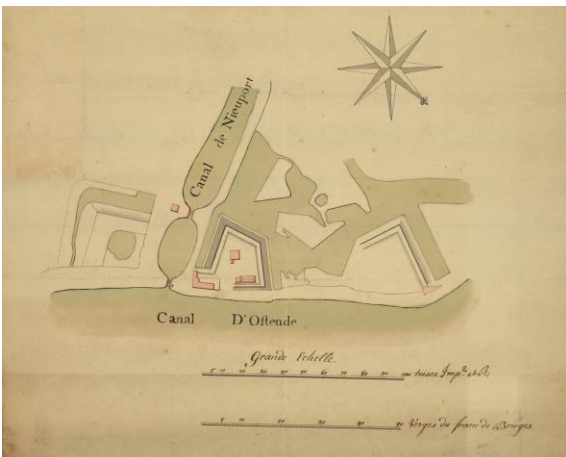


Fig. 22: Plan van het fort van Plassendale, opgemaakt door de conducteurs ingenieur Verhulst, 1755 (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Cartes et plans N° 1670, Verzameling Kaarten en plattegronden in handschrift. Reeks I. / Collection des Cartes et Plans, Cartes et Plans manuscrits). Op de plaats van het Tolhuis wordt op het plan van Verhulst een L-vormig volume afgebeeld. Het gebouw meet langs de kanaalzijde ongeveer 20m op 15 m.





Fig. 23: Uittreksel uit het plan van J.J. de Ferraris (1771-1778) (@KBR) met situering van de onderzoekslocatie volgens georeferentie. De gegeorefereerde projectie van de zone van de toevalsvondst geeft duidelijk een grote afwijking weer ten opzichte van de historische kaart. Op de plaats van de toevalsvondst zijn geen gebouwen geregistreerd op de Ferraris-kaart. Echter, het Spaans Tolhuis zou het gebouw moeten zijn aangeduid met de rode pijl. Ook hier is een L-vormig complex te zien, echter anders gepositioneerd als op Fig. 22.

Op 1 maart 1782 werden de gronden van het fort verkocht. Dit gebeurde in verschillende percelen. Voorwaarde bij de verkoop was dat de restanten van het fort zouden worden afgebroken. In de hieropvolgende periode 1783-1790 werd de sluis ten oosten van de locatie van het Tolhuis afgebroken en vernieuwd. De plannen hielden ook een nieuw tracé in voor het sluisencomplex, meer naar het noordwesten op. De ruimte tussen het oude en het nieuwe tracé werd herbouwd, afgaande op kaart Fig. 24. De datumankers (1783) op de zuidelijke gevel van het pand nr. 10 geven de datum van de herbouw of grondige verbouwing weer.



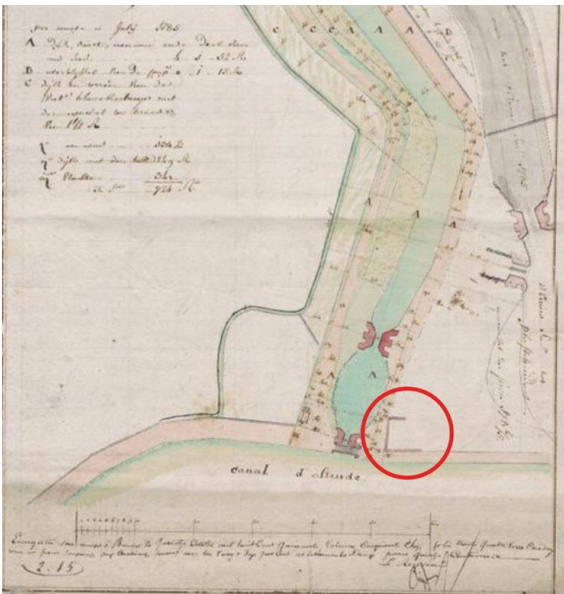


Fig. 24: Detail uit kaart 'vieux et nouveau bassin, vaart Plassendale', 1785 (Rijksarchief Brugge, Verzameling kaarten en plattegronden van de watering van Blankenberge nr. 1428). Met aanduiding van de plaats van het Tolhuis.

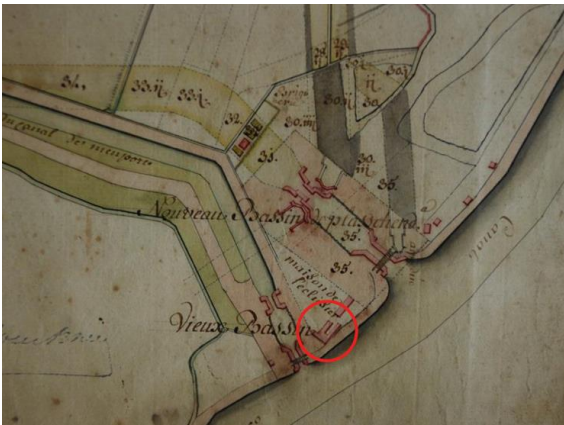


Fig. 25: Detail van 'Plan van een sluis', 1786, met de oude en afgewerkte nieuwe sluis (Rijksarchief Brugge, Verzameling kaarten en plannen, nr. 227). Met aanduiding van de plaats van het Tolhuis.

In 1828 werd de vaart Nieuwpoort-Plassendale hergraven en verbreed. Dit betekende ook een verbreding van het sluisencomplex. In de periode 1852/1858 werd het Tolhuis eigendom van Carolus Vercruyse. Het bleef tot begin 2017 in eigendom van zijn nageslacht. Tot 2002 bleven beide woningen nrs. 10 en 12 verhuurd aan schippers aan wal.



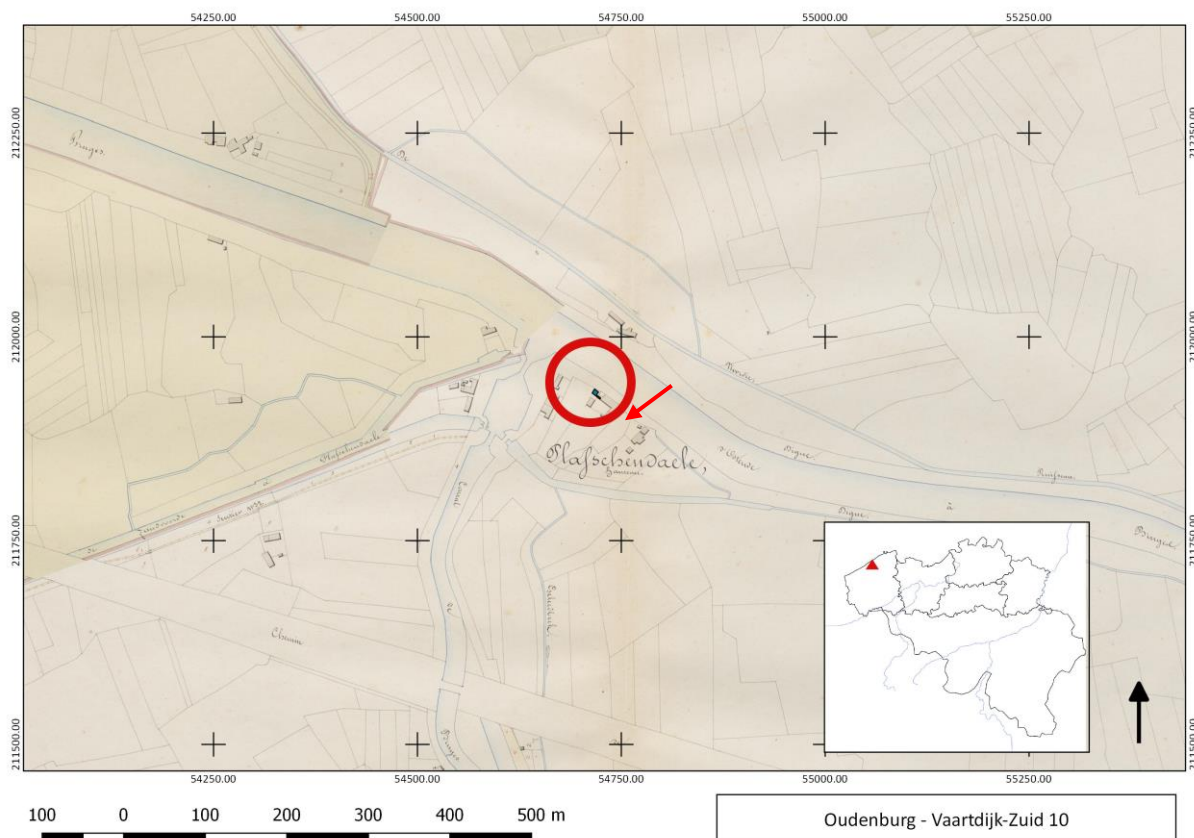


Fig. 26: Situering van de zone van de toevalsvondst op de Atlas der Buurtwegen (1843-1845) (@KBR). Ten zuidwesten van het Spaans Tolhuis kan nog de vorm van het oorspronkelijke traject van sluis en kanaal herkend worden in de percelering (zie rode pijl).



Fig. 27: Detail van de Buurtwegenatlas met locatie van het Tolhuis. De vorm van het perceel rechts van het Tolhuis toont nog duidelijk de plaats van het oude sluisbassin. Ook het oude munitiedepot is nog aanwezig.



Fig. 28: Foto van het Tolhuis, noordzijde (Vorselaar, archief familie Soete, 1925). De foto toont de nog aanwezige schuur, rechts tegen het tolhuis aangebouwd. De hoek van het L-vormig volume, nog aanwezig op de Poppkaart, Buurtwegenatlas en kadasterschets van 1859, is hier verdwenen.





Fig. 29: Foto noordzijde nr. 12, ca. 1930, met de nu verdwenen oude woning/schuur aan de westzijde (Vorselaar, archief familie Soete) waarvan muurrestanten werden aangetroffen. Aan de voorzijde is de gekasseide stoep zichtbaar die vermoedelijk aansluiting vond met het pad van kasseien dat aangesneden werd langs het NO-ZW stuk muur.

4 CONCLUSIE

Uit de studie van het kaartmateriaal kan geconcludeerd worden dat de voorloper van het huidige Tolhuis vermoedelijk teruggaat tot 1671. In dat jaar werd het fort vernieuwd en werd op de plaats van het Tolhuis voor de eerste keer een, L-vormig, gebouwencomplex opgericht. Deze situatie is het duidelijkst te zien op Fig. 20, op de kaart uit 1708. De 'herontdekte' muurrestanten die ten westen van de bestaande woning het onderwerp vormen van de toevalsvondst, zijn de laatste overblijfselen van de schuur die tegen het Tolhuis was aangebouwd. De huidige bovenbouw van de bestaande woning alsook de aangetroffen muurrestanten dateren wellicht pas uit het jaar 1783 toen het complex heropgebouwd werd. De vrijgekomen muurrestanten van de aangebouwde schuur bevestigen alvast voor deze structuur dat het hierbij om een volledige nieuwbouw ging. Dit aangebouwde pand was in de jaren 1950 al in vervallen toestand en werd in de jaren 1960 afgebroken, op de fundamenteën na. De vondstmelding betreft dus de 'herontdekking' van deze fundamenteën van de schuur die nog tot in de jaren 1960 overeind stond. De zuidelijke drempel met mortelvloer kan niet in verband gebracht worden met een aanbouw en maakte waarschijnlijk deel uit van een erfverharding van recentere datum.



